

TAMAS DOBOZY

A Budapesti Állatkert állatai, 1944–1945

Végül Sándor tette fel a kérdést, 1944 novemberében, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a nyilasok és a nácik után a Vörös Hadsereg veszi át a hatalmat Budapesten. „Hogy fogjuk megvédeni az állatokat, ha ostrom lesz?”, kérdezte, és elképedve nézett egyikükről a másikra, mert mintha mindenkit jobban érdekelt volna az, hogy *magukat* hogy fogják megvédeni. „Kétszer ennyit kell majd dolgozunk”, felelte Teleki Oszkár, az állatkert igazgatója, bár ő volt az első, aki aztán elmenekült decemberben, amikor az orosz tankok ellepték a tereket és főutcákat. A titkárnőjének azt mondta, hogy a Vörös Hadsereg képviselőivel találkozik és megbeszéli velük, hogy legyenek tekintettel az állatokra. Aztán megkérte, hogy tegye be az állatkert pénzét egy táskába, minden eshetőségre.

Sándor és József látták Telekit utoljára. A kijáratnál csípték el és megkérdezték, hogy milyen terve van az akváriummal, amelynek vizét az alkalmazottak evezőkkel keverték egész nap, nehogy befagyjon. Gyanakodva nézték Telekit, aki nagykabátban volt, elegáns kalapot viselt, egyik kezében elefántcsont fogantyús esernyő, a másikban pénztől dagadó bőrönd, melynek résein papírpénzek türemkedtek ki. Nem is a keleti kijáraton távozott, mint általában, ha hazafelé indult, hanem a nyugatin, Buda irányába, Németország felé, az előrenyomuló szovjetek elől menekülve.

„Az oroszlán elé fogunk dobni”, fenyegetőzött Sándor, mire Teleki idegesen pillantott körbe, a gallérijával babrált és azt mondta, „hamarosan” visszajön. „Nem mész sehova”, mondta József és elkapta Telekit, amikor épp elindult volna. Úgy meglődította, hogy az öregember térdei megroggyantak, és Józsefnek kellett megtartania, hogy el ne essen a sáros macskakövön.

József már készült, hogy megüti, vagy kiveszi a bőröndöt a kezéből, de amikor meglátta Teleki arcát, vicsorgó fogait, ide-oda cikázó szeméit, kétségbeesett menekülésvágyát – olyan volt, mint az állatok, ha légítámadás van vagy bombarobbanás, gépfegyverroportás, lángok a palánk fölött – elengedte, mert tudta, hogy az a pénz nemsokára annyit sem ér majd, mint egy fasiszta karszalag. Ha figyelmesebben nézte volna Telekit, meglátta volna az arcvonásaiban, a ráncokban a város jövőjét is, az elkövetkezendő száz nap történetét, amikor Budapest lakossága fosztogatott, lopott, guberált és ölt. A halottak arcán – a város tele volt halottakkal, a Duna-parton, ahol a

nyilasok kivégezték a zsidó férfiakat, nőket és gyermekeket, miután meztelenül kiterelték őket a gettóból a hóba; a Széll Kálmán téren, ahol a magyar és német katonák nem tudták áttörni a szovjet gyűrűt, testek tornyosultak a kapualjakban és pincelépcsőkön, a rakéták, orvlövészek és a Vörös Hadsereg tankjai elől más testek mögött keresve menedéket – a jégbe fagyott, folyó szennyébe fulladt, kapkodó zihálásba dermedt arcokon látni lehetett a metamorfózist, amelyről Sándor egyre megszállottabban beszélt esténként Józsefnek az ostrom előrehaladtával. Eleinte, amikor József még figyelt rá és elég józan volt ahhoz, hogy megkérdezze, mi a csodáról beszél, Sándor azt motyogta, hogy az emberek „virágokká és állatokká” változnak, és Ovidiusra hivatkozott, meg más könyvekre, amelyeket Teleki elhagyott könyvtárszobájából lopott, halkán füttyörészett és olvasott, amíg József elaludt.

Végül olyan rosszra fordult a helyzet, hogy József csak úgy tudott aludni, ha hallotta a füttyörészést, és amikor abbamaradt, késő éjszaka, sokszor arra ébredt, hogy Sándor nincs ott, eltűnt az éjszakában, mintha csak bizonyítani akarta volna: a semmivé válás is egyfajta átalakulás. Reggelre mindig előkerült, piszkos körömmel, zsíros arccal, rongyos kabátban, zavaros tekintettel, mintha elveszítette volna magát valahol útközben.

A tél januárba fordult. A többi alkalmazottal ellentétben Sándornak és Józsefnek nem volt családja, ezért nem látták értelmét annak, hogy hazamenjenek az állatkertből, kockáztatva, hogy meghalnak az utcán, bombatámadás éri őket a lakásukban vagy éhen halnak valamelyik óvóhelyé alakított pincében. Amikor a zebrákat lemészárolva találták a ketrecben – az éhező városlakók hatalmas húsdarabokat kanyarítottak ki a lapockáikból, horpaszukból és hasukból –, az oroszoknak adták a maradékot, és beköltöztek az üres ketrecbe, miközben Sándor arról szónokolt, hogy a zebráknak életben kellett volna maradniuk, és legjobb lenne a fosztogatókat az oroszlán elé vetni.

Amikor január végén Márti, egy másik állatkerti alkalmazott füvet szedett a zsiráfnak a közeli Városligetben, rálőttek, de sikerült visszatámolyognia az állatkertbe. Álmatag hangon mesélte, mit látott a városban. Sándor csitította, hogy pihenjen, állig betakarta, de ő csak mondta, hogy milyen alakja volt a lángoknak, ahogy a gyermekek mesélnek a felhőkről. Halott és haldokló állatokat látott bennük, akiknek lelke kiszabadul állatkertben fogva tartott testükből, tűzzé válik, és bosszút áll a városban. Azt mondta, ég az egész város – a Nyugati, az Andrássy úti villák, a park fái olyanok, mint az elszenesedett gyufaszálak. Látott egy utcát, ahol kék lángok táncoltak a gödrökben és repedésekben, körben a gránáttölcsérek peremén, ahol a gázcsövek eltörtek és szivárogtak. „Olyan volt, mint egy ünnepség”, mondta Márti, mielőtt behunyta a szemét és álomba merült, mély álomba, amiből József és Sándor meg sem próbálták már felébreszteni.

A halála utáni éjszaka felmászta a pálmaház tetejére, hogy a palánkon túl lássanak, ahol a harc folyt, messze nyugati irányban: ágyú-, tank- és puszkagolyók záporoztak a budai Vár alsó oromzatára, fehér fény villant, valahányszor a füst szétfoszlott. Furcsa dolgok jelentek meg az égen – faládákat engedtek le ejtőernyőn a Duna jegére, vitorlázórepülők zuhantak le éjjel, reflektorfényben a fákra és épületekre, hamu szállt fel, mint ezernyi apró légy.

Sándor azokban a napokban is megpróbált olvasni. Felküzdötte magát egy létrán a Teleki könyvtárába, mert a légitámadás tönkretette a lépcsőt. A könyvek nemcsak szórákozást jelentettek neki, hanem továbbterelték a gondolatait, mintha az állandó gondolkodás, a gondolkodásrobbanás segítene volna a kínzó gondolatokat elterelni, mert olyan idők jártak, hogy a gondolkodás leginkább hátránynak számított. Kettejük közül Sándor volt az, aki álmodozott. Azon az estén, amikor a pálmaház tetején ültek, elmesélte

Józsefnek, hogy egy egész könyvtárra bukkant Teleki irodájában, régi és új könyvekre, amelyek állatokról szóltak. „Nem tudtam, hogy Teleki ilyen művelt volt”, mormogta Sándor a fegyverropogás közepette, és arról kezdett beszélni, hogy a mítoszok, történetek és tündérmesék szereplői lovakká, virágokká, vadászkutyákká változnak, majd visszaváltoznak, vagy más emberekké alakulnak, határokon átlépve, mintha azok nem is léteznének, egyszerűen mássá alakulva. „De mostanában, *most*”, mondta, és nagy kört írt le a karjával, mintha az elmúlt öt évszázadot ölelte volna át, „most már nem alakulunk át. *Egyének* vagyunk. *Ének*. Helyhez kötöttek.”

– Akkor mi a különbség? – morfondírozott József. – Háborúban haltak meg ők is, mint mi.

– Biztos így magyarázták a halált. Az átalakulással – mondta Sándor, és arcát megvilágította a közeli robbanások lángja. Lenézett a pálmaház üvegterején át. Mi viszont még nem haltunk meg – dorombolta, és az ujjait hajlítgatta, mintha máris karmok lennének, gondolta József.

– És önmaguk maradtak, amikor mássá alakultak?

– Éppen erről van szó. Először is nem volt én. Csak állandó átalakulás, állandó valamivé válás.

– Ezek szerint egy oroszlán ugyanannyit ért, mint egy ember.

– Nem tudom, mit jelent az, hogy „ér valamit” – mondta Sándor mosolyogva, és nem is lehetett megállapítani a különbsé...

Sándor nem tudta továbbfűzni a gondolatot, mert a bombarobbanás következtében bezuhant a pálmaház tetején, és eltűnt a tűzben, a sokk hullámaiban és az üvegcserepesőben. Józsefnek sikerült lemásznia, mielőtt a következő gránát süvöltve becsapódott a részbe, amit az előző vágott. Lemászott és bement a pálmaház törött ajtaján: üvegcserepek záporoztak. A középső medencében az aligátorok és vízilovak túl ijedtek voltak ahhoz, hogy utána kapjanak. Felemelte Sándort, aki arccal lefelé feküdt egy hatalmas víztócsában, és nem tudta megállni nevetés nélkül, amikor krárogva magához tért, horzsolásokkal az arcán. Két nappal később az aligátorok elpusztultak, belefagytak a jéggel borított dzsungelbe. A vízilovak tovább éltek, a medence legtávolabbi sarkában, ahol az artézi kút meleg vize bugyogott. Hasukon és hátukon a kövérség szép lassan eltűnt, a három víziló egyre csontosabb lett.

Később, amikor Zamercev ezredes az oroszlánról kérdezte Józsefet, és megpróbálta kifaggatni a rejtekhelyéről, József inkább az aligátorokról és a vízilovakról beszélt, a pálmaház lerombolásáról, amely arra készítette őket, hogy minél több állatot „szabadítsanak ki”. Zamercev ránézett, majd a magyar tolmácshoz fordult, súgott valamit, a tolmács pedig ezt mondta Józsefnek: „Tényleg azt gondolta, hogy jó ötlet az oroszlánokat, párducokat, pumákat és farkasokat szabadon engedni?”

József tudta, hogy Zamercev nem hisz neki, és nem annyira szélsőséges érzelmességgel vádolja, mint hazugsággal vagy örültséggel, mintha az ostrom pusztítása és Sándor fecsegése következtében az ő elméje is megháborodott volna. És Zamercevnak bizonyos értelemben igaza volt, hiszen nem az aligátorok készítették Sándort és Józsefet arra, hogy körbejárják az állatkertet és kinyissák a ketreceket, hanem a szovjet katonák, Zamercev embereinek érkezése. Lovon jöttek, és követelték, hogy engedjenek szabadon egy farkast, aztán egy leopárdot és egy tigrist, hogy levadászhassák őket, a szerencsétlen, kiéhezett párákat, akik alig tudtak már járni, nemhogy futni. Erős lovakkal, katonai alakzatban hajszolták őket, ittasan és röhögve, megrészegülve attól, amit a háború elvett tőlük, és amit megengedett nekik.

Az állatkerti alkalmazottak pezsgőztek aznap este: kaviárkonzerveket, egy doboz finom cigarettát és egy láda drága italt találtak Teleki lezárt utazóládájában, amit az irodában hagyott. Sándor szétosztotta a pezsgőt, konzerveket, gyufát és cigarettát Józsefnek, Gergőnek és Zsuzsinak. Mindannyian olyan éhesek és fáradtak voltak a jövő héttől, a holnaptól, a következő perctől való félelem miatt, hogy azonnal felbontották az üvegeket, és elkezdtek inni, kimosni magukból a hideget, a félelmet és az elpusztult állatok emlékét, mintha a nyelvükön szétolvadó ízre figyelve minden más gondolatot megsemmisíthettek volna.

Sándor ötlete volt persze, miután kiitta a második üveg Törleyt is, a kaviárról megfeledkezve, miközben a többiek szurtos ujjait és eltorzult arcát nézte, ahogy összerendeztek minden újabb robbanás, géppuskaropogás és a világítórakéták sűvöltése után, amelyek hegesztő-forradásokat húztak az égre. Nem az állatok szeretete vagy a ráció vezette őket azon az éjszakán, hanem a részegség: csörgették a Teleki szobájából lekasztott kulcsokat, átléptek a tetemeneken a majomházban, ahol a majmok hozzáfagytak a ketrec rácsaihoz, amikor testük melege elpárolgott, vállukra hajtván a fejüket, az álom melegébe menekülve; továbbmentek a trópusi madárházba, ahol a madarak tarka tolla elszürkült, fejükre fagy telepedett és belegabalyodtak a felső hálóba, amikor próbáltak közelebb jutni a naphoz; az akváriumban valaki betörte a medencék üvegét, hogy kivége a halakat a jégből, talán azért, hogy életre keltse őket, talán csak azért, hogy élelemhez jusson. Végső soron nem szervezett cselekedet volt, hanem ünneplés, nem ész vagy cél vezérelte őket, hanem a pillanat mámora, ahogy kinyitották a ketrecek ajtaját és lesték, amint kiugrik, kimászik, kisiklik vagy kirepül valami. Itták a pezsgőt és rohantak ketrectől ketrecig, izgatottan várták, hogy a következő ajtó is megnyíljon, lehulljanak a lakatok, amelyekre éveken át vigyázni kellett. Amikor már nem volt több zárt ketrec és kiszabadítható állat, Gergő és Zsuzsi tánclépésben ugrált ki a főbejáraton, ahol figyelmeztető kiáltások, elhaló nevetés és gépfegyverropogás fogadta őket.

Sándor és József hirtelen magukhoz tértek. „Meghiszem azt”, mondta Zamercev. Az asztalra támaszkodva nézte Józsefet. Egyenruháját vörös csillagok, sarló és kalapács és díszszalagok borították. „Gondolom, akkor támadt az az ötlete, hogy a katonáimat az oroszok elé vesse.”

„A katonák lovaira volt szükségünk”, motyogta József. Még mindig nem tért magához a csodálkozástól, és próbálta felidézni Sándor hangját, aki fejét csóválva vicsorgott és a fegyvereket is túlharsogva bömbölt. Úgy beszélt Zamercevvvel, mintha jó ismerőse lenne, mintha vendéglőben vagy kávézóban ülne éppen, nem egy tiszttel szemben, aki bármelyik pillanatban lelövelheti. „Tudja, a lóhús táplálékosabb az oroszoknak, mint az ember.”

De az igazság az, hogy nem volt biztos benne. Sándor sokszor nézte ugyanis az orosz katonákat, a pálmaház tetejéről és később a palánkkerítésről, nyalta a kiszáradt száját, és felidézte Leningrád ostromát, azon tűnődve, hogy vajon Budapest lakosai is ráfanyalodnak-e majd az emberhúsról, mint a leningrádiak, állítólag. Akkoriban Józsefnek eszébe sem jutott, hogy Sándor viselkedését az éhséggel magyarázza, inkább azt gondolta, hogy a szovjetgyűlöletből ered, hiszen volt épp elég halott német katona és nyilas, nem beszélve az utcán heverő civilekről, akiket a Dunát is befagyasztó kemény hideg tökéletesen konzervált, nem kellett volna élőkre vadászni. Meg hát Sándor sokszor tett furcsa célzásokat a szovjetekre és a Vörös Hadseregére, míg az állatkertben barangoltak, az ostrom utolsó napjaiban, amikor a lövöldözésnek vége lett Pesten, és az oroszok felszámolták az ellenség maradékát is. Maguk előtt terelték a magyar nőket és férfiakat, kényszerítve őket, hogy azt kiáltás: „Ne lőjetekek, ne lőjetekek, magyarok vagyunk, adjátok

meg magatokat!” Nyugaton a harc még ádáz volt: a Duna túloldalán, a budai oldalon a nációk és nyilasok a Várban rejtőzködtek. Bekerítették őket, lőszerük és élelmük fogytán volt, kitérésről álmodtak.

A szabadon engedett állatok közül néhány keselyű és sas maradt csak. Az állatkert fölött köröztek, és néha lustán leereszkedtek, hogy az utcán heverő tetemekből egyenek. Sándor azon tűnődött, vajon a kommunisták vagy a fasiszták húsa volt mérgezőbb a gyomrukban. Ilyeneket mondott. Amikor éjszakába nyúlóan beszélgettek, József azt mondta, hogy a fasisztáknak téves elképzeléseik vannak a társadalomról, amikor azt állítják, hogy a természet mintájára szerveződik, hiszen az állatok nem harcolnak a diadal kedvéért, kegyetlenségből, azért, hogy uralják a világot vagy eltöröljenek a föld színéről egy másik fajt. Az állatok általában a közvetlen szükségleteik kielégítése céljából cselekszenek, és ez harmóniát teremt... „Harmóniát?”, nevetett Sándor. „Úgy beszélsz, mint ha kommunista lennél!” És azzal érvelt, hogy a hím szürke medve képes megölni egy másik hím bocsait, hogy a nőtény párosodjon vele. Elmondta azt is, amit nemrég hallott, hogy a menyét belopózott a tyúkudvarba és huszonöt csirkét ölt meg: elharapta a torkukat, merő kegyetlenségből, és egyetlen tetemet sem vitt magával, hogy megegye. És van olyan sirályfajta, amelyik tojást lop a többitől, és kikölti, hogy aztán odaadja őket a saját fiókáinak. A macska pedig csak játszik a zsákmánnyal, lassan halálra kínozza, szórakozásból. „Ezt nevezed *harmóniának?*”, kérdezte Józseftől.

Zamercev Józsefre nézett, aki a Vörös Hadsereg hadiszállásán, az Andrássy út egyik romos villájában ült egy rozoga széken, remegve, még mindig az állatkerti alkalmazottak kopott egyenruhájában. Az ostrom száz napja alatt nem mosakodott, haja összetapadt és piszkos volt, a teste úgy összeaszott az éhezéstől, hogy Zamercev látni vélte, ahogy gerince átszúrja behorpadt hasán a bőrt. Odament hozzá, megfogta az állát, és azt mondta: „Nem érdekel, amiről azt hiszed, hogy hallani akarom”, mondta. „A politika...”, a tolmácsra nézett, aki felhúzta a szemöldökét. „Meg akarom védeni a... néphadsereget... Sándorról beszélj nekem, mit csinált, ez érdekel...”

Megvédeni a néphadsereget. Nevetséges, gondolta József. Ha kordában tartottátok volna a katonákat, ha azok nem akartak volna hajtóvadászatot rendezni, nem kellett volna kiszabadítanunk az állatokat. Az állatok kiszabadítása után Sándor folyton a ketrecek körül ólalkodott, mintha ő is az állatok közül való lenne, hiába figyelmeztette József, hogy maradjon az épületben, mert az életben maradt ragadozók minden nap portyáztak: a jegesmedve felfalta a farkasokat, a farkasok széttépték a párducot, az oroslán éjjel indult vadászútjára. József megpróbált életben maradni, Sándor viszont feladta: nem aludt, nem evett, nem törődött vele, hogy biztonságban legyen. Mindenről lemondott.

Sándor elhíresztelte az oroszok között, hogy az oroslán a földalatti alagútjában él, és amikor a többi ragadozó elpusztult – egymás prédájává lettek, lelőtték őket vagy megszöktek –, az oroslán elkezdett gazdátlan lovakat enni. Meg is mutatta Józsefnek az áldozatokat, amikor havat gyűjtöttek ivóvíznek. Legyengült, bicegve járt már, Teleki egyik sétatálcájára támaszkodva, de volt még annyi lélekjelenléte, hogy megmutassa Józsefnek, hogy a tátongó lyukak nem lövések, hanem fogak nyomai voltak a lovak hátán, hasán és horpaszán. „Legyengült az oroslán”, mondta Sándor, „különben elvonszolta volna, és mind megette volna a tetemeket.” „Vagy túlságosan jóllakott”, mondta József, és irigykedve gondolt a hatalmas állat fogaira.

Éjjel mindig felébredt és nem is kellett odanézzon, tudta, hogy Sándor nincs a fekvőhelyén. Először azt hitte, alvajáró, de amikor rákérdezett, Sándor nevetve mondta, hogy lovakért megy éjjelente. Beszéde összefüggéstelen lett, de ami igaz, igaz, Józsefnek is nehezebbre esett, hogy megszólaljon, és értelmesen beszéljen, ha mégis megszólal.

– A katonáim azt mondják, hogy Sándor gyakran találkozik velük – mondta Zamercev.
– Vadászatokat rendez a földalatti alagútjában.

– Egy egész ménest is be lehetne terelni oda – bólintott József. – De nagyon sötét. És a katonák mindig részegek voltak. Lövedékek röpödtek mindenfelé.

– Így lehetett az oroszlánt táplálni – mondta Zamercev. – Tudomásod volt róla. Talán segítettél is neki?

Nem, rázta a fejét József, de rögtön utána igent intett, aztán elbizonytalanodott, hogy kinek is segített, bár abban biztos volt, hogy Sándornak nem. Zamercev tévedett, amikor azt hitte, hogy Sándor az oroszlánt eteti. József is ezt gondolta először, mintha Sándor és

Serbia

az oroszán két külön lény lenne. De jobb is volt, hogy ezt gondolta Zamercev, és nem tudott arról, amit József látott, az átváltozást, azon a napon, amikor odavitte Sándort a földalatti lejáratahoz, azon kevesek egyikéhez, amelyik nem volt felrobbantva, törmelékbe temetve, és ahol az oroszán jelenléte sem jelentett veszélyt az emberekre nézve. Nekitámaszkodott az ajtónak – régi szolgálati bejárat volt, mérnökök és a földalatti személyzete számára, rozsdás fémajtó, olyan széles, hogy egy kisebb autó is befért volna rajta –, és felidézte a szörnyű metamorfózist.

Zamercevet viszont nem lehetett olyan könnyen lépre csalni, mint a katonákat. Elküldött az egyik emberéért, és meghagyta neki, hogy szerezzen egy térképet a régi Ferenc József földalattiról. Némán nézett Józsefre, amíg a térkép meg nem érkezett, majd kiterítette az íróasztalra, és megkereste a földalatti kijáratait, ügyet sem vetve a József által említett szolgálati bejáratra. Mintha tudta volna, gondolta magában József, mintha kikövetkeztette volna a történet hiányzó részeit, még a térkép tanulmányozása közben is arra figyelt, amit József nem mondott el arról az éjszakáról, amikor Sándor odavonszolta magát hozzá és arról suttogott, hogy milyen nehéz lovakat szerezni az oroszánnak, hogy mennyire legyengült, bár József egészen mást hallott ki a hangjából: akkora éhséget, hogy ha ereje lett volna, ott helyben felfalta volna. „Nem tudok egyedül ételmet szerezni az oroszánnak”, mormolta Sándor. „Nem tudok járni.” Amikor József megkérdezte, hogy hát már nem számít neki a barátságuk, Sándor a beesett arcát tapogatta, és azt motyogta, hogy „elterjedt a hír, a katonák gyanút fogtak”, és szörnyű mosoly jelent meg az arcán. Minden foga kilátszott. „Éppen azért kérek, mert a barátod vagyok. Barát ennél többet nem tehetne”, mondta és nevetett, de a boldogságnak nyoma sem volt rajta.

József a fal felé fordulva gubbasztott, mert csak így lehetett elviselni az éhséget, a végtelen ostrom rémálmát, az állandó félelmet, unalmat és várakozást, az érzelmek lassú elhalását a soha el nem érhető dolgok miatt. Sándorra nézett. „Szétrombolták a várost”, mondta, mert nem akarta megtenni, amire Sándor kérte. Nem is akart válaszolni: úgy tűnt neki, hogy egy újabb jelentésárnyalatot fedezett fel a hangjában, ami a kimondott szavaknál is rosszabb volt. „Sok a halott és az éhező”, mondta, „a szovjetek fosztogatnak, lőnek, nőket erőszakolnak meg, te meg egy oroszán miatt aggódsz. *A francba az oroszánnal!*” mondta József, „a francba az egésszel!” És hátat fordított neki a priccsen, a műanyag zsákok és ponyvák alatt, amit takarónak használtak. De Sándor újra bökdödni kezdte, és amikor kénytelen volt újra megfordulni, látta, hogy barátja már félig átváltozott, feje és nyaka körül sörénye nőtt, hosszú, piszkos körme alatt ló- és emberhúsmaradványok éktelenkedtek. Az alultápláltság, a sebesülések és traumák miatt már csak négykézláb tudott mászni. „Szükségem van rád”, hörögte, de a hangja inkább köhögéshez hasonlított: hangszalagjai ernyedtek és elhasználtak voltak, erőfeszítésébe került a nyöszörgésnél nagyobb hangot hallatni.

Szüksége van rám, töprengett József, ahogy felkelt és magához ölelte Sándor fejét. Nem tudott, mire van szüksége, gondolta. Mintha két ellentétes pulzus vert volna Sándorban, mintha két ellentétes irányú vágó feszítette volna szét. Magához szorította a fejét, és közben érezte, ahogy barátja szemhéja a bőréhez ért, ahogy pislogott. Eszébe jutott, amikor Sándor kirohant az állatkertből Gergő és Zsuzsi után, hogy élettelen testüket felnyalábolja, amikor az elpusztult állatok ketrecében guggolt és szárnyukat, lábukat emelgette, remélve, hogy életre tudja kelteni őket, amikor magára vett egy állatot, mint egy ruhát, és átalakult, maga mögött hagyva ember mivoltát. József mindvégig a másik irányba haladt, próbált emlékezni rá, hogy kicsoda is ő, és mi volt fontos számára valaha.

„Figyelj, Sándor”, mormolta, és félve nézte, mi történik a barátja testével, amely rán-gatózott, ahogy magához ölelte. „Össze kell szedned magad. Az ostrom nem tart örök-

ké.” De tudta, Sándor már túl van azon, hogy várjon valamire, vagy azon gondolkozzon, mi történt vagy mi lesz ezután. Amit igazán szeretett volna, amire szüksége volt, annak semmi köze nem volt Józsefhez, mert József már nem létezett számára, beleolvadt a háborúba, darabokra hullott a fővárossal és az állatkerttel együtt, az állatok pusztulásával együtt. Erre az utolsó cselekedetre volt szüksége, erre az utolsó szívességre. József viszont más volt. Sándor nem hatott rá. Mintha a barátságuk ereje, közös történetük, lényének az a része, amit Sándor szeretett, emlékeztette volna saját magát arra, aki valaha volt. Nézte Sándort, és látta, mit tett a háború a barátsággal, miután minden mást tönkretett, együttérzést, gondolkodást, öntudatot, hűséget, szeretetet és szerelmet, mindent, ami a túlélést akadályozza, mindazt, ami megnehezíti, hogy elfelejtsük, kik vagyunk. Ezért irigyelte Sándort, mert Sándor elfelejtette őt, mint ahogy azt is, hogy a katonák, akikkel az oroszok etette, emberek voltak, a tetemek pedig, amiből madarak ettek, nők és gyermekek teste. Elfelejtette, hogy van élete, neki is és másoknak is, amit érdemes megőrizni.

Amikor végül karjaiba vette Sándort, mint egy gyermeket, nem volt biztos benne, hogy meg tudja tenni, amit Sándor vár tőle, mert még mindig ragaszkodott a barátja emlékéhez. Nem akarta elengedni, csak sokkal később volt rá képes, a Zamercevvél való beszélgetés után, miután a szovjet vadászszereg távozott – józanul és lovak nélkül ezúttal – zseblámpákkal és lámpákkal, céltudatosan. Úgy indult el azon az éjszakán, mint bármelyik másik nap, ívfények és pislákoló utcai lámpák alatt, Sándor súlyától görnyedve, a járőröket kerülgetve, akik nem is járőrök voltak, hanem a háromnapos, engedélyezett fosztogatás résztvevői.

Akkor már tudta, hogy Sándornak mire van szüksége, pont úgy, mint ő maga – ez volt az, amit nem mondott el Zamercevnak. Amikor a földalatti lejárathoz értek, kinyitották az ajtót és benéztek, József elbizonytalanodott. Sándor, ahogy a mellkasára hajtotta a fejét, azt mondta neki, hogy tegye csak le a bejáratnál, de József nevetett, és azt mondta, nem számít, együtt is bemehetnek. „Nem”, mondta Sándor, miközben tehetetlenül rázkódott József karjaiban. „Inkább maradjon neked a gyász. Segíteni fog, hogy erősebb légy.” És József megértette végül, mit akart Sándor és miért. Úgy emlékezett erre a pillanatra, mint amikor megadta magát az ostromnak, az ostrom rettenetes logikájának, Sándor akaratának, hogy utolsó barátjaként tanúja legyen. Elbúcsúzott tőle, letette a bejáratnál, és becsukta mögötte az ajtót. Gyengének érezte magát attól, hogy végigcipelte barátját a feldúlt városon. Maradék erejét összeszedve becsukta az ajtót, és nekitámaszkodott. Túl fáradt volt már ahhoz, hogy újra kinyissa, miközben tudta, hogy évekig kísérteni fogja a gondolat, hogy megragadja a kilincset és Sándor után kiáltson. Tudta, hogy a veszteség rémületére fog ébredni, egyedül a sötétben, mindentől elválasztva, és nem tudja majd kideríteni, hol van, hol kezdődik és hol végződik a lényé, míg rá nem ébred, mit veszített. Ez volt Sándor utolsó ajándéka Józsefnek és az oroszoknak; azt gondolta, erre van szükségük ahhoz, hogy tovább éljenek. Mintha a gyász így működne. De végül az történt, amit ő akart: a szeretet, barátság, szerelem és mindaz, ami éltette, emlékeztette arra, hogy ki ő és mit látott, elpusztult, mert akkor már csak az üvöltésre és ugrásra vágyott – a pillanatra, amikor végre átváltozhat.

Fordította: Zsizsmann Éva